

Subjectivitats emergents, política i educació expandida

Rocío Rueda Ortiz*

Andrés D. Fonseca**

Resum

En base a una investigació realitzada amb diferents col·lectius contraculturals a Colòmbia que utilitzen intensivament diverses tecnologies de la informació i la comunicació, es discuteix l'emergència de pràctiques educatives expandides i noves pràctiques ciutadanes. Aquestes pràctiques socials tensen no només els nostres marcs de referència sinó l'exercici de la política i la seva existència, a través de formes de compartir i crear coneixements lligats a noves sociabilitats i a la creació de formes d'agenciament que resisteixen l'actual curs del món. Aquests agenciaments donen compte de la complexitat d'aquesta vitalitat tecnosocial i de la convivència de formes tradicionals i noves d'organització social i política. No obstant això, no es tracta d'una novetat idíl·lica, és ambigua, i es produeix enmig d'una permanent tensió amb l'esquinçadora individualització que caracteritza l'actual capitalisme.

Paraules clau

educació, tecnologies, ciutadanes, subjectivitat, política

Recepció de l'original: 15 de juny de 2012

Acceptació de l'article: 30 de gener de 2013

Context de la recerca

Es tracta de forçar els límits del possible. No només resistir sinó també inventar, en actualitzacions de desig, des de potències desitjants, formes cada vegada més lliures d'estimar, de treballar, d'estar, de pensar... entre alguns, entre molts.

Ana María Fernández, 2009

El text que aquí es presenta forma part de les reflexions al voltant dels nostres estudis sobre apropiació social de tecnologies i en particular la investigació *Cultura Política, ciudad y ciberciudadanas*, realitzada entre la Universidad Pedagógica Nacional i la Universidad del Valle (Bogotá) amb el suport de Colciencias¹, durant el període de 2008-2010. Aquest estudi es va proposar comprendre les tecnologies d'informació i comunicació com un escenari complex, un ecosistema d'interacció entre agents humans i no humans, que produeix formes de subjectivació i exercici ciutadà i educatiu que con-

(*) Doctora en Educació de la Universitat de les Illes Balears, Espanya. Professora del Doctorat Interinstitucional en Educació, Universidad Pedagógica Nacional de Bogotá, Colòmbia. Grup d'investigació: Educació i Cultura Política. Adreça electrònica: rruedaortiz@yahoo.com

(**) Magister en Educació de la Universidad Pedagógica Nacional de Bogotá, Colòmbia. Professor de la Universitat Pedagògica Nacional i de la Universidad Distrital al programa de Pedagogia Infantil. Adreça electrònica: nomada_20@hotmail.com

(1) En aquest estudi van participar persones vinculades als grups d'investigació d'Educació Popular de la Universidad del Valle: Rocío del Socorro Gómez, Julián González, Armando Henao, Viviám Unás i Diana Giraldo. Del Col·lectiu de Comunicacions NASA-ACIN van ser coinvestigadors Vilma Almendra i Gustavo Ullucú. Del grup *Educación y Cultura Política* de la Universidad Pedagógica Nacional van participar: Luz Marina Suaza, Andrés Fonseca, Vladimir Olaya, Lina Ramírez, Yeimy Useche, Yeimy Cárdenas i Rocío Rueda O.

fronta els models formals de l'escola i la política. En altres paraules, considerem que categories com educació, subjectivitat, política i ciutadania, estan sent interpel·lades i tensades per les emergències de la societat contemporània, i en particular per la manera en què s'estan configurant experiències singulars i col·lectives en interacció amb tecnologies.

La tesi que va sustentar el nostre treball és que si bé l'ús de les tecnologies actuals està vinculat tant a les formes predominants de producció i control actual (Rueda, 2008a), al mateix temps, són dispositius amb potencialitat per a l'expansió de la subjectivitat i del desig, la presa de la paraula i de l'exercici ciutadà (ciutadanes alternatives, ciberciutadanes). Per tant s'estan configurant noves formes de vida basades en el compartir mons en comú a les quals les tecnologies juguen un paper important com a catalitzadors. Es tracta, doncs, d'experiències ciutadanes especialment agenciades per les generacions joves, on estan emergint escenaris possibles de i per l'acció comuna, la producció i disseminació de sabers i afectes.

Per al treball de camp seleccionem sis experiències a Colòmbia: una al departament del Cauca, a Santander de Quilichao (*El Tejido de Comunicaciones NASA-ACIN*); una a Medellín (*Corporación Vamos Mujer, CVM*), i 4 a Bogotà (*Niuton, Mefisto, La Cápsula i Chicas Linux*). Es van triar aquests col·lectius no només per pertànyer a cert rang eteri, socialment considerat com a «jove», sinó per les seves apostes socials, polítiques i culturals lligades a una voluntat de coneixement, de crítica i «contracultura» enfront de la cultura establerta: per un caràcter jove i renovador de la cultura política dominant.

La metodologia utilitzada va ser de tipus qualitatiu i va intentar fer una etnografia multisituada que ens permetés donar una mirada a la xarxa d'actors dels col·lectius. No obstant això, com succeeix en tot procés de recerca, només l'empatia amb els subjectes involucrats, certs acords i negociacions van permetre una aproximació més o menys ajustada a aquestes experiències i a les seves xarxes d'actors. Així, amb cada col·lectiu el procés d'investigació va exigir dels investigadors major pes en una o altra tècnica etnogràfica: en uns casos, més en les històries de vida en col·lectiu, reconstruint la vida singular amb persones clau a partir d'observacions participants i entrevistes en profunditat. Addicionalment es va fer un seguiment a les metàfores i a les obres com pàgines web, blogs, revistes electròniques, plataformes virtuals, que aquests col·lectius produeixen. El període d'observació va ser 2008-2010.

Paisatge conceptual

En el següent apartat ens proposem caracteritzar conceptualment les maneres en què les actuals tecnologies esdevenen polítiques tant a les pràctiques socials de subjectes col·lectius vinculats a projectes culturals de llarga volada com a aquelles vinculades a subjectes col·lectius de caràcter més nòmada, amfibi, que no s'enquadren fàcilment en un moviment o projecte, però que utilitzen intensivament les noves tecnologies per expressar el seu malestar amb l'actual estat de coses i participar en accions de resistència i creació cultural. D'aquesta conceptualització es deriven unes pràctiques ciutadanes emergents, que posteriorment articularem a pràctiques educatives expandides.

Política i tecnologies enxarxats

El camp de la política i les tecnologies de la informació i la comunicació té dues entrades. Una es refereix a l'ús d'aquestes tecnologies a la política formal i que es coneix com a govern electrònic (i-govern, govern en línia). Aquí s'emfatitza un model representatiu de relació entre el govern i els ciutadans sota la idea que gràcies a Internet els governs realitzen una administració més eficient, transparent i propera als ciutadans i que les organitzacions i els ciutadans en general poden incrementar la participació democràtica; es tracta llavors més d'una extensió de les concepcions i pràctiques polítiques tradicionals al ciberespai i d'un ús racional, instrumental de les tecnologies (Fuchs i Zimmerman, 2009). Aquest, malgrat la novetat tecnològica, manté un model del tipus *top-down*, jeràrquic i descendent, que identifica a la majoria d'institucions modernes.

La segona entrada que ha pres força els últims anys ha girat cap a la política informal dels processos socials tal com Lechner (2002) i Boaventura de Sousa (2003) l'han caracteritzat, on la participació democràtica es refereix menys al camp institucional i més al de la comunicació i de les pràctiques socials emergents, autoorganitzades i auto-dirigides, així com a les maneres en què les tecnologies es transformen en dispositius que afavoreixen la mobilització per a l'acció política, proveeixen entorns per a la interacció i coordinació d'accions en xarxa i potencien la creació i participació de diverses esferes públiques. Aquest model emergent o *bottom-up*, presenta un model d'organització horitzontal, conversacional i obert a la innovació social. El present text s'inscriu en el camí que ha plantejat aquesta segona entrada, no obstant això, diguem alguna cosa per endavant: aquestes noves tecnologies tenen un potencial rizomàtic i els éssers humans en interacció amb elles podem construir aquest rizoma, però aquest no es produeix automàticament i per tant hem d'estar atents davant d'eufòries i determinismes tecnològics. En què consisteix llavors aquest potencial, com es materialitza en subjectes i accions concretes i com ho estem observant a Amèrica Llatina?

Entre els acadèmics llatinoamericans de les ciències socials existeix cert acord en què els moviments i col·lectius socials de resistència a la xarxa poden imprimir un gir polític al règim de la propietat social i el ben comú de la humanitat (Escobar, 2005; Lago *et al.*, 2006; Tamayo, León i Burch, 2005; Fienqueliévich, 2000). En aquest context, la comunicació i les tecnologies han començat a prendre un lloc d'importància en els moviments socials que abans no tenien. Per exemple, els moviments antiglobalització o de resistència global han mostrat formes d'articular-se en xarxa i una capacitat de redimensionament de les seves lluites a nivell territorial, a través de formes de cooperar, i actuar a diverses xarxes, on cada procés local té el seu propi llenguatge i forma de coordinació. Així com aquests moviments socials, existeixen també col·lectius i grups les pràctiques socials dels quals es constitueixen entorn de valors culturals, maneres de vida i construccions de sentit (més enllà d'interessos de classe o sectorials) i en oposició a maneres d'organització i comunicació verticals, burocràtics i rígids, diríem polítiques *top-down*, d'aquí ve que es privilegia l'adopció d'un teixit organitzacional i comunicatiu en xarxa que no obeeix directament a regulacions estatals, que exigeix alts nivells d'interacció i que, en molts casos, conjuguen formes tradicionals i noves de política.

Ara bé, ¿com entendre aquesta novetat social i les seves maneres de generació de vincles, de conformació de comunitats, de pràctica social, de construcció d'«allò comú»

unit a l'ús intensiu de tecnologies de la informació i la comunicació? És evident que aquesta novetat social interpel·la els nostres marcs de referència tradicionals i moderns i les teories que els van acompanyar. Si bé reconeixem que les teories de l'acció col·lectiva i dels moviments socials, obren la possibilitat de comprendre aquestes noves formes de la política en introduir altres protagonistes i pràctiques democràtiques alternatives a les convencionals, així com una crítica al model específic de racionalitat desenvolupat per la modernitat, al nostre entendre han observat els actors col·lectius organitzats al voltant d'una identitat (en certa forma homogènia, la qual cosa permet organitzar les seves lluites polítiques i culturals).

No obstant això, diferents estudis a Colòmbia (Cubides, 2010; Delgado i Arias 2008) i la nostra pròpia experiència de recerca amb diferents col·lectius, malgrat poder integrar-se en una categoria com «contraculturals», i encara en el que es coneix com a «moviment social», les seves pràctiques socials no «encaixen» o ho fan de manera parcial en aquesta conceptualització. Aquestes semblen ser més ambigües i relliscoses. Per aquest motiu preferim acudir a una conceptualització doble. D'una banda, des de la subjectivitat i el poder tal com ho han assenyalat els postestructuralistes com Foucault i feministes de la ciència i la tecnologia. Aquesta idea de subjectivitat reconeix l'heterogeneïtat i, per tant, els subjectes socials estan travessats per relacions de poder/resistència i per tant la identitat té un caràcter no homogeni ni transparent (Flórez, 2010).

D'altra banda, el concepte de multitud que segueix el camí de Spinoza, com ho han desenvolupat Negri i Hardt (2000, 2004) i Lazzarato (2006), ens pot ser d'utilitat aquí per comprendre que si bé aquest *socius* és una energia social inestable i volàtil, es constitueix a una veu col·lectiva que fa resistència a l'ordre polític i cultural amb una potencialitat política insospitada. Es tracta d'una política que no és la convencional, representada en partits; aquests autors recorren al terme de «política menor» per a destacar que no es tracta d'aquella pròpia dels projectes de llarg termini, de classe, i tampoc respon ni a la massa ni al poble. La multitud no és ni l'individu, ni el col·lectiu, o grup, és una tensió entre ambdós i una multiplicitat de singularitats. La multitud articula afectes i experiències que són la base per a l'acció política. És alguna cosa situat «al mig», és múltiple i al mateix temps conforma un cos singular constituït de diversos interessos, experiències, afectes i relacions, sense una unitat homogènia. La *relacionalitat* i la cooperació estableixen el «comú» que al seu torn enfronta el repte polític de la diferència. No obstant, aquesta multitud és també imprevisible i inestable i, creiem, té el repte d'enfrontar críticament les desigualtats i exercicis de poder que internament li habiten (d'aquí la importància d'aquesta doble entrada conceptual i les aportacions de les teories de la subjectivitat del postestructuralisme foucaultia i feminista).

Així, la comprensió que fem d'aquests col·lectius no és essencialista sinó que assumeix la subjectivitat en tant que construcció històrica, que adopta diverses posicions i, per tant, les pràctiques socials succeeixen enmig d'unes històries, llocs i diferents maneres i forces de poder amb les quals aquests subjectes socials han de bregar. Això és, amb les diferents opressions que com a subjectes individuals i col·lectius, els habiten (Galcerán, 2009). D'aquesta manera, per exemple, algunes dones indígenes que utilitzen activament els nous repertoris tecnològics per participar en lluites globals, ho fan enmig de relacions de subordinació que formen part de la seva esfera comunitària. O,

joves artistes productors d'obres de *netart* o de música electrònica en xarxes globals de cooperació i del programari lliure, que paral·lelament han de contractar-se a una empresa com a desenvolupadors de programari en el model més individualista i competitiu del mercat. Això per sobreviure i subvencionar les seves «obres lliures», que després «donaran» a la seva comunitat o xarxa d'artistes contraculturals. També trobem el cas de joves dones que participen en xarxes de programari lliure on es planteja la llibertat del coneixement, el compartir i crear col·lectivament, però es tracta d'entorns fortament masculins, competitius, on elles han de lluitar pel seu reconeixement, encara que per cert no es consideren feministes.

En efecte, veiem que en aquests subjectes socials hi ha un qüestionament de les identitats tradicionals tancades i oposades i una obertura al reconeixement de les diferències, encara que com assenyalarem abans no sense ambigüitats. La seva identitat es construeix en relació als sentits i valors que convoquen pertànyer a un o un altre col·lectiu, a vegades durant un llarg temps, d'altres de manera esporàdica. D'aquesta manera, les tecnologies no valen per si mateixes, sinó en tant que agenciament cultural, vehiculitzant llenguatges, actualitzant nous suports, mobilitzant accions, articulant expressions creatives, generant nínxols a les obres, acoblant realitats que desborden els mitjans tradicionals de comunicació (més aviat els actualitzen i els remesclen, com són les ràdios alternatives *on-line*).

Ara bé, aquestes noves formes d'organització es tradueixen també en noves pràctiques educatives en les quals es socialitzen i es comparteixen coneixements, valors i experiències, àmbit en el qual veiem també una potencialitat per repensar les ciutadanes i la política, en tant considerem que l'acció educativa és, abans de res, una acció política (Freire, 1993; 2001). Abans d'entrar a analitzar aquestes pràctiques educatives expandides, a continuació caracteritzem les formes emergents de ciutadania que estan impulsant aquests subjectes socials i que tensen els models formals de política jeràrquics i centralitzats, per després veure en aquestes ciutadanes un àmbit suggeridor per repensar el subjecte de l'educació. D'aquesta manera veiem que al costat d'un exercici ciutadà que se surt de la política formal, s'estan produint també unes pràctiques educatives que es traslladen fora dels murs de l'escola i tensen els seus models d'ensenyament-aprenentatge i el privilegi de les tecnologies de l'escriptura.

Pràctiques ciutadanes emergents i la composició social *bottom-up*

El doble procés de globalització i el sorgiment de les identitats comunals, al costat del procés d'individuació de les societats, està desafiant les nostres idees sobre la subjectivitat, la cultura i la política. Es tracta de dues cares d'un mateix procés de «modernització reflexiva» (Beck, Guidens i Lash, 2001). La individualització, que al seu torn representa la desintegració de les certeses de la societat industrial, i d'altra banda, la compulsió de trobar i buscar noves certeses per a un mateix i per als qui en manquen. El principi de ciutadania entra en conflicte amb el d'acte-identificació. El resultat en part és la crisi de legitimitat política i aquesta crisi involucra una altra: la de les formes de societat civil. En termes socials direm que hi ha un creixent poder dels actors socials, de l'agència, en relació amb l'estructura, però també el lloc de les velles estructures socials està sent transformat, si no desplaçat, en gran mesura per estructures informatives i comunicatives. Per aquest motiu autors com Castells (2007) assenyalen que el nou escenari comu-

nicacional que proveeixen les diferents tecnologies de la informació i la comunicació està configurant una esfera pública global, la qual es troba lligada a un tipus de tecnologia que no està predeterminedada en la seva forma per cap mena de «predestinació» històrica o necessitat tecnològica, sinó que serà el resultat d'una vella lluita de la humanitat per la llibertat o domini de les nostres ments.

En efecte, la ciutadania sembla avui no referir-se a la política institucional, sinó cada vegada més a la vida social, tant a la vida quotidiana, local, del cara a cara, com a través de noves formes de sociabilitat i comunalitat, que s'estan produint, entre altres escenaris, al ciberespai (blogs, xats, llistes de discussió, xarxes socials virtuals, etc.). Aquestes formes noves de pràctica social s'estan traduint també, en molts casos, en un trànsit de polítiques del tipus *top-down* cap a polítiques informals del *bottom-up*. Per això, com ho ha assenyalat Boaventura de Sousa (1998), és necessari ampliar el *locus* que la teoria liberal ha assignat al polític i per tant a la ciutadania, cap a sectors «informals» ja que en bona part la política ocorre en les trames de xarxes formals i informals, nacionals i transnacionals on, afegim, s'entrellacen cultures i tecnologies. En conseqüència, tecnologies, cultura i política, més que àmbits separats, requereixen mirar-se de manera complexa i relacional (Rueda, 2007).

Els models *bottom-up* mobilitzen més als procomuns i promouen més la innovació oberta entre els participants d'un col·lectiu, donat que exemplifiquen estructures distribuïdes d'intercanvi modulades per la mediació amb tecnologies digitals i permet expandir els recursos que té una comunitat d'una manera més ràpida i constructiva que amb models jerarquitzants del tipus *top-down*. Un exemple d'aquestes dinàmiques i models *bottom-up* recolzats en tecnologies de la informació, són els laboratoris d'experimentació social, com són les comunitats de pràctica, els *medialabs*, els *hacklabs* i els *hackerspaces*; en ells es constitueixen plataformes obertes on la interdisciplinarietat, la innovació social, l'experimentació i la creació de coneixement operen intensivament.

En aquest context, el semblant de les sis experiències seleccionades per al nostre estudi, ens permeten pensar unes cultures alternatives d'ús dels nous repertoris tecnològics, unes formes de reinvençió de la ciutadania i models emergents de composició social del tipus *bottom-up* que combinen les dinàmiques locals i territorials amb apostes més globals. Quan parlem de models *bottom-up*, ens referim concretament a una estructura entre parells, que parteix de sota cap amunt i que permet als actors de determinat col·lectiu prendre decisions i participar en converses d'una manera més oberta i on les jerarquies tendeixen a difuminar-se, encara que, com ho discutirem a les conclusions, no desapareixen del tot. La raó de ser d'alguns dels agenciaments ciutadans que revisem al treball de recerca obliguen a pensar en redimensionaments de les figures polítiques de la representació, que s'identifiquen amb models *top-down*, centralitzats i burocràtics, distanciant la participació ciutadana i dificultant articular el desig i el poder dels ciutadans.

La singular potència dels col·lectius de l'estudi, a més de les seves expressions contraculturals i les seves manifestacions polítiques on s'assagen formes d'organització més adequades al temps, a la seva subjectivitat i a les seves històries, comença a entreveure un teixit micropolític emergent d'escenaris, actors i pràctiques que van configurant en diverses escales exposicions de béns de profit comú marginalitzats per visions

desenvolupistes i de progrés, i per determinismes tecnològics enunciats per retòriques polítiques i mediàtiques de l'accés a les tecnologies i de la bretxa digital. L'assumpte de l'exposició del procomú (és a dir, dels béns comuns) és un assumpte del que es parlarà més endavant, però de moment, direm que per l'ocàs de les institucions modernes, pel trencament d'algunes lògiques de participació formal evidenciades en la política tradicional, per la transformació tecnològica i el sorgiment de cultures digitals, les opcions de participació i de generació de comunitat i del treballar en projectes comuns, és a la societat contemporània una estratègia de participació cada vegada més potent que subverteix la cultura política i modifica les subjectivitats en la mesura que atorga més virtualitat a les seves ocurrencies i iniciatives i restitueix el poder i el saber, possibilitant territoris d'experimentació col·lectiva (Fonseca, 2008; Rueda, 2011).

Tant les noves emergències de cultura política activades per la profanació dels dispositius tecnològics, com els processos de formació i de treball alliberat que institueixen les experiències amb què va treballar aquesta recerca, indueixen a repensar els marcs de participació ciutadana i els usos socials de les tecnologies a un país on l'heterogeneïtat estructural de temps híbrids (tradicionals, moderns, postmoderns) i la capacitat de filtratge de la innovació és lenta i al mateix temps paradoxal per la velocitat com s'ha incrementat i impulsat la incorporació de tecnologies a tots els àmbits socials. Així mateix, les maneres d'implicació en treball en comunitat demanden un esforç i un temps que no moltes vegades es dona per la imperant tendència a l'individualisme, la competència i la supervivència que afronten aquests subjectes. Però malgrat aquestes problemàtiques estructurals, opera un ressorgiment per agenciar determinades situacions i participar a una escala local/global en el destí del món, fent possible a través de dissenys socials cada vegada més participatius formes d'educació expandida, de ciutadania i de cultura política renovada.

Educació expandida i redisseny de mitjans

Reprenem aquí el concepte d'educació expandida que va proposar el col·lectiu Zemos en el simposi que va portar aquest nom, a València (Espanya) en 1998, i que es refereix a una educació que excedeix els límits institucionals, temàtics o metodològics tradicionals.

Per a la gent de Zemos 98, l'educació pot succeir en qualsevol moment, en qualsevol lloc. Dins i fora dels murs de la institució acadèmica. El Simposi d'Educació Expandida va ser una proposta per reflexionar entorn de la idea de resignificar l'educació de manera que no estigui solament circumscrita a l'àmbit acadèmic-institucional. La nova conjuntura digital suposa una oportunitat per recuperar la idea de reciprocitat a les formes de distribució del coneixement.²

Aquesta noció d'educació expandida, ressona amb els pressupostos del camp dels estudis de la comunicació-educació i l'educació popular a Amèrica Llatina als quals es fa un qüestionament crític a les escoles tradicionals centrades exclusivament en el saber i autoritat del mestre i al desconeixement dels sabers i l'experiència dels subjectes

(2) Aquesta noció d'educació expandida al seu torn reprèn la del llibre *Cinema expandido* (1970) de Gene Youngblood per recontextualitzar l'eliminació de les fronteres entre les formes artístiques, la transgressió de les pantalles i mitjans, la intersecció entre disciplines a priori separades departamentalment, l'ampliació, en definitiva, d'un concepte d'educació que consideren obsolet. Vegeu Col·lectiu Zemos: <http://portal.educ.ar/debates/educacionytic/educacion-expandida.php>

d'aprenentatge. Per tant es tracta d'una educació que qüestiona les bases per a la formació ciutadana i l'emancipació i operen en espais on les possibilitats de pensament i intervenció d'allò real són cada vegada més obturades per la institucionalitat i la formalitat de les pràctiques d'aprenentatge.

A l'escenari actual catalitzat per les tecnologies de la informació i la comunicació, aquestes pràctiques d'educació expandida combinen l'autodidactisme, la creació col·lectiva, les pedagogies p2p, que com vam veure en els diferents col·lectius que van participar en aquest estudi, són cada vegada més freqüents i intensives als processos de producció cultural i innovació social. Un imperatiu pràctic d'aquestes iniciatives és la necessitat de transformació social, de producció de subjectivitat i de creació d'alternatives concretes a les estructures de formació hegemòniques. Per a la majoria dels col·lectius que van participar en aquest estudi, les seves dinàmiques de formació són autodidactes, i tenen la qualitat de constituir pràctiques del compartir sabers, generadors de comunitat, i on es posen en joc valors com l'experimentar, el fes-ho amb els altres, el hackejar la realitat local i obrir la comunicació i el saber al món.

La noció d'educació expandida al seu torn participa de l'ampliació de les possibilitats del que implica crear coneixement, estar i assajar una realitat i produir una subjectivitat. Són moltes estratègies emprades pels col·lectius per fer de l'educació un acte de efectuació social i subjectiu, com és el cas del col·lectiu Niuton, joves investigadors de la web i de continguts emergents i interdisciplinaris, que construeixen una comunitat que té com a propòsit repensar les possibilitats de les disciplines, l'art, el disseny, la ciència i la tecnologia, amb la finalitat de problematitzar aspectes d'allò real i del món tecnosocial, sota una òptica que indueix més preguntes que respostes. Aquesta operació educativa es veu materialitzada en un mitjà expandit de comunicació digital i en la creació de noves esferes públiques que alimenten el debat ciutadà i contrasten en efecte les lògiques tancades i acabades de distribució de coneixement.

Per al cas de la Comunitat Nasa-Acin, s'assagen teixits de formació política, de treball creatiu i alliberat –això és, que no produeix un valor mercantil, rendible (Gómez i Gonzáles, 2008)– entorn de les problemàtiques que els afecten. Això ho fan a través de ràdio comunitària, la *chiva net*, d'una plataforma a Internet i la construcció de dinàmiques locals d'apropiació de les tecnologies de la comunicació i la informació a i amb la comunitat. A *Chicas Linux* els processos d'educació són estesos a processos d'autoformació i de confrontació amb els models dominants de gènere, que mobilitzen a través de reflexions i accions entorn de les implicacions de la dona en un món tecnològitzat. D'altra banda, es troba *Vamos Mujer*, una comunitat de dones que amb coratge mobilitzen escenaris performatius a la ciutat per a la problematització de les pràctiques tradicionals del gènere a la societat colombiana i estableixen diversos espais polítics i mediàtics per a l'emergència de sabers, d'afectes i de visibilitats.

Finalment està *Mefisto* i *la Cápsula*. El primer, amb una revista digital sobre les contracultures i els urbanismes emergents, igual que una màquina d'escriptura (grafit) a la ciutat. *Mefisto* ocupa un lloc rellevant a l'escena del grafit a la ciutat de Bogotà, a més instal·la una nova gràfica on s'evidencien apropiacions de la cultura popular de formes híbrides que obren i que confronten al ciutadà del carrer. El treball educatiu de *la Cápsula*, col·lectiu pioner a Colòmbia en l'apropiació social de les tecnologies de la informació, opera també en l'àmbit de l'autodidactisme i apropiació dels repertoris per a proto-

tips locals de producció cultural. El cas de les seves tres plataformes (una net ràdio, una web tv i un blog) i de les pràctiques de *streaming* i d'activisme social, resulten amplificant determinats continguts audiovisuals amb poca presència a la ciutat i obrint els espectres de participació ciutadana i la consolidació dels llicenciaments lliures com *copyleft* i *creative commons*.

Un altre aspecte molt valuós al treball dels col·lectius és el redisseny dels mitjans (Gitelman, 2006) i la conformació d'ecologies de la participació i de dinàmiques de creació col·lectiva (Casacuberta, 2003) on els béns comuns –ja siguin el coneixement, el territori, el gènere, els espais de socialització a la ciutat– són activats i potenciats per establir diàlegs ciutadans i perspectives de treball en comunitat. L'assumpte dels béns comuns és avui una qüestió que ve desplegant a nivell teòric i a l'àmbit de les pràctiques socials oportunitats molt interessants pel que fa a l'exercici ciutadà, atès que a partir d'aquestes iniciatives s'intueix que és des del món en comú on sorgeixen nous actors, abans marginats per les pràctiques polítiques tradicionals; apareixen escenaris concrets de producció de context i inèdites pràctiques de politització dels malestars a través d'agenciaments de producció cultural.

Els béns comuns obtenen una reafirmació col·lectiva i una distribució oberta per les pràctiques que exerceixen els col·lectius i activen un camp d'acció i de resistència que amplia els marcs de participació i de cultura política de vegades tan poc inclinada a la transformació. Són els mons comuns, els que són objecte de creació i d'intervenció per aquests col·lectius emergents i en els quals basen les seves propostes i enunciats; i la gestació de nous ordres de realitat i la institució de noves articulacions amb els escenaris ciutadans, la qual cosa s'inclina a una sort d'exercici constant on reuneixen diversos ciutadans, professionals de diversa orientació disciplinària, que no es troben molt conformes amb l'estat actual de les coses.

Ara bé, els procomuns que enuncien i visibilitzen aquests agenciaments col·lectius, participen al seu torn d'una economia fèrtil als intercanvis, a la remescla de contextos i afectes i a la immersió en escenaris educatius informals on les pràctiques col·laboratives es veuen accentuades per les lògiques p2p, escenaris horitzontals on emergeix més una performativitat que una representació. La resistència d'aquests col·lectius es manifesta a diversos àmbits: respecte la consuetudinària delegació del poder a uns altres, amb la formalitat en la democràcia i amb les pràctiques jeràrquiques *top-down* ben intencionades d'introducció dels canvis via política pública, estatal, via ordenament territorial o plantejament jurídic.

Per concloure aquest apartat, direm que les pràctiques d'educació expandida, l'activació i distribució dels béns comuns, les resistències creatives operades sota el redisseny de mitjans, des del grafit de carrer, fins al disseny d'espais web, revistes electròniques, ràdios on-line, etc, es constitueixen en potents referents d'actuació ciutadana i de participació política, atès que introdueixen experiències de participació oberta en comunitat on les subjectivitats troben llocs on subvertir la seva existència compartida, aprendre dels altres i modelar prototips d'intervenció local que s'expressa en usos creatius i geopoètics de la ciutat, en ampliació dels continguts i dels sabers d'una comunitat, en potenciació de la subjectivitat i en problematització interdisciplinària i intergeneracional d'aquells ordres de la realitat que es perceben com a infrangibles i immutables.

Metodologia

La metodologia utilitzada va ser de tall qualitatiu i va intentar fer una etnografia multituada (Marcus, 1995) que ens permetés donar una mirada a la xarxa d'actors dels col·lectius. No obstant això, i com succeeix en tot procés investigador, només l'empatia amb els subjectes involucrats, certs acords i negociacions van permetre una aproximació major o menor a aquestes experiències i a les seves xarxes d'actors. Així, amb cada col·lectiu el procés d'investigació va exigir dels investigadors major pes en una o altra tècnica etnogràfica: en uns casos més en les històries de vida col·lectiva en l'experiència, reconstruint la vida singular amb persones clau a partir d'observacions participants i entrevistes en profunditat. Addicionalment es va fer un seguiment a les metàfores i a les obres com a pàgines web, blogs, revistes electròniques, plataformes virtuals, que aquests col·lectius produeixen. El període d'observació va ser entre 2008 i 2010.

El seguiment a les obres d'aquests col·lectius i l'observació i anàlisi de les metàfores de treball en xarxa, va suposar una possibilitat per conèixer els usos dels repertoris tecnològics i el treball social que desenvolupen, però també registrar i reconstruir la identitat digital distribuïda dels col·lectius on s'evidencien clarament les seves trajectòries i agenciament col·lectius. Un altre assumpte que es va tenir en compte per a la ruta metodològica en aquesta investigació van ser entrevistes amb els personatges claus on es tenia per objecte reconstruir, mitjançant una cronologia de fites, les troballes més rellevants, la memòria individual i col·lectiva de les experiències en qüestió.

Una de les qüestions més rellevants d'aquest projecte a nivell metodològic és el salt que donem per investigar l'apropiació de les tecnologies de la informació en contextos escolars on són referents els temes d'alfabetització digital, d'estudi de breixa, accés i cobertura de mitjans, a altres estratègies que vinculen les formes de cultura política noves, per exemple, les mobilitzacions socials globals a les quals s'adscriuen els col·lectius, la seva xarxa d'actors, la cultura d'ús dels mitjans, les apostes educatives que, latents i situades, configuren un espai d'autoformació i de creació de noves possibilitats per a l'exercici ciutadà. Ara bé, aquesta visió ampliada de les agències col·lectives ens permetia fer ressò de les formes d'organització emergent que les tecnologies arriben a potenciar i consolidar.

Per finalitzar, intentem fer un contrast a dos nivells, un empíric i un altre teòric. És a dir, comparem, d'una banda, les entrevistes dels personatges clau, la reconstrucció històrica de cada experiència, l'anàlisi de les produccions, metàfores i objectes culturals que recullen les tendències estètiques i polítiques d'aquests col·lectius (art i nous mitjans, activisme local, *creative commons*, «procomú», *open data*, *performance social*), i de l'altra, les conceptualitzacions que a nivell teòric ens aportaven pensadors i investigadors de la cultura digital, per tal de fer apropaments de lectura crítica a aquestes formes d'acció col·lectiva. A partir de la trobada d'aquests dos nivells s'aporten conclusions respecte a la novetat i potencialitats d'aquests agenciament ciutadans que encara essent accions intermitents contribueixen a repensar la relació entre subjectivitat, tecnologies i educació expandida.

Anàlisi dels casos d'estudi

De manera molt sintètica ens permetem presentar els col·lectius amb els quals realitzem aquest estudi a continuació:

Nadius del territori, però connectats globalment

L'Associació de *Cabildos Indígenas* del nord del Cauca-ACIN CXAB WALA KIWE (Territori del Gran Poble) es va crear el 1994. Està situada al municipi de Santander de Quilichao, nord del departament del Cauca al Sud occident colombià. L'ACIN agrupa 14 *resguardos* i 16 cabildos indígenes (Toribío, Tacueyó, San Francisco, Corinto, Miranda, Huellas Caloto, Toéz, Jambaló, Munchique los Tigres, Canoas, Delicias, Concepción, Guadualito, Cerro Tijeras, Pueblo Nuevo Ceral, Alto Naya i el Cabildo urbà de Santander de Quilichao) en 7 municipis: Toribío, Caloto, Miranda, Corinto, Jambaló, Santander de Quilichao i Suárez. L'ACIN s'articula amb altres associacions de cabildos per conformar el Consell Regional Indígena del Cauca (CRIC), que al seu torn forma part de l'Organització Nacional Indígena de Colòmbia (ONIC). El col·lectiu de Comunicacions NASA-ACIN situat a Santander de Quilichao des del seu projecte polític per la vida, ha incorporat i fet pròpies les tecnologies de la informació i la comunicació, com a part de les demandes de treball de la seva organització, per enriquir les seves diverses pràctiques socials, culturals i polítiques a nivell nacional i internacional.

Un dels primers dispositius relacionals del col·lectiu va ser la *Chiva net*, per arribar fins a aquells llocs on no hi ha connexió a la xarxa, portant a la *Chiva* els disquets, fins a la seva plataforma a Internet, on es presenta (contra) informació sobre les diferents accions de la comunitat nasa i del moviment indígena en general a nivell global. La seva pàgina té textos en llengua nasa, en castellà, en anglès, francès i alemany. Els joves indígenes que conformen aquest col·lectiu publiquen articles de caràcter polític i cultural sobre la situació actual de la comunitat nasa, però també sobre altres fets del país que tenen a veure amb les injustícies, desigualtats i atropellaments als drets humans; graven vídeos sobre la Minga³, sobre les seves mobilitzacions, que després puguen a la web a través de YouTube; coordinen accions en temps real a través de correu electrònic i de mòbils, i actualitzen la seva pàgina web. Han après a utilitzar aquestes tecnologies, primer a través d'algun curs a un telecentre, i després, a través de l'exploració i l'auto-didactisme. No són nadius digitals, però tenen una voluntat de coneixement que atorga a les tecnologies una potencialitat política i pedagògica vinculada a processos d'emancipació i autonomia social, com succeeix amb altres moviments socials a la xarxa. Aquest col·lectiu es manté enmig de tensions polítiques –a l'interior del moviment indígena i les seves formes d'organització–, amenaces de poders estatals i paraestatals, així com lluites culturals, ètniques i de gènere

---

(3) La Minga fa referència a una forma comunitària d'organització social, basada en l'intercanvi i els sabers ancestrals, en la que es busca oposar resistència a models culturals i polítics hegemònics i dominants. En particular, aquí s'esmenta en relació a les mobilitzacions indígenes a Colòmbia durant el govern del president Álvaro Uribe, com les que es van iniciar a l'octubre de 2008 o la *Gran Minga por la vida*, a l'octubre del 2009, a la qual es van unir aproximadament 60.000 indígenes de diferents ètnies i regions del país fins a arribar al govern central a Bogotà, on es va denunciar l'assassinat d'indígenes que roman impune. Aquesta Minga va produir, a més, debats i reflexions molt intenses a universitats i diferents col·lectius i moviments socials. Veure: <http://www.movimientos.org/defensamadretierra> [Accés: 22.01.13].

Moviment de dones, dones en moviment

La *Corporación Vamos Mujer*, va néixer al 1979, lligada al treball de barri i pastoral en Medellín i al moviment camperol, organitzat llavors a l'Associació Nacional d'Usuaris Camperols, ANUC. Les persones que van iniciar aquest projecte es van proposar treballar amb les dones dels sectors populars i van plantejar l'organització com a forma d'articulació del moviment de dones. La corporació compta actualment amb unes 25 persones de diferents camps disciplinaris i professionals que formen part de la mateixa. Així com altres col·lectius de dones, saben que són les xarxes socials molt abans que apareguessin les que avui, a través d'Internet, estan tan de moda. Elles, feministes, des dels anys 70 han estat vinculades al moviment social de dones que busca el seu reconeixement i visibilització, una vida digna, sense violència i pacifista. La seva lluita és contra el patriarcat i la lògica binària dual, així com contra les desigualtats i inequitats a Colòmbia.

Les tecnologies de la informació arriben a la corporació, inicialment per recolzar labors administratives, però amb el temps, en fer-les pròpies, la seva política es tecnològitzava, en ser aquelles estratègiques per a la visibilitat i la coordinació d'accions socials, polítiques i culturals *glocals*. Són dones *immigrants digitals*; el territori, la trobada presencial *off-line* segueix sent fonamental, i les seves pràctiques socials i educatives se sustenten en *la solidaritat, l'afectivitat, la cooperació, la participació, l'intercanvi de sabers i l'apoderament* de les dones en condicions de desigualtat i injustícia social. D'igual manera que a la comunitat nasa, és un projecte polític al que s'integren les tecnologies i, en conseqüència, és aquest el que els atorga un lloc i sentit en les seves diferents pràctiques socials. No obstant això, la incorporació d'aquestes és un procés lent. Per a aquest col·lectiu les accions més significatives ocorren a les xarxes socials locals (no digitals) i en la reconfiguració i recerca de nous horitzons polítics més localitzats. Així, la pàgina *web*, per exemple, sorgeix com una necessitat d'expansió política de l'organització, però dista molt de ser un projecte col·lectiu que els concerneixi a totes. De fet, la gran activitat i multiplicitat de treball i accions en xarxes que tenen al lloc, al territori, contrasta amb la relativa lentitud amb la qual es mou i actualitza la pàgina *web*. Així mateix, contrasta que les noves generacions de dones vinculades a aquest col·lectiu no estan interessades en el feminisme i aporten, al contrari, el seu entusiasme per realitzar accions a través del ciberespai.

La Cápsula, el Niuton, Mefisto: remix i creació col·lectiva

La Cápsula es funda aproximadament a finals del 2003 sobre dues premisses i dues perspectives de treball entorn de l'ús social de les noves tecnologies, especialment Internet. La primera, fa referència a una estratègia exploratòria i de recerca d'apropiació de la web, concebuda com a plataforma per compartir, lloc per construir intel·ligència col·lectiva i com a escenari de transformació social. L'altra proposició del col·lectiu, que emergeix de la primera, inclou la dimensió empresarial dirigida a implementar estratègies de comunicació utilitzant les tecnologies de la informació desplegades a Internet i els mitjans digitals. D'altra banda, el *Niuton* és una revista digital d'art, ciència, disseny i tecnologia conformat per un col·lectiu de joves investigadors i curiosos que es reuneixen amb finalitats d'expandir una sèrie de sabers, pràctiques en relació amb l'àmbit de la interdisciplinarietat de les pràctiques artístiques contemporànies. *Mefisto* és un col·lectiu que neix a la ciutat de Bogotà cap al 2004, a l'entorn de la Universitat Nacional

on els seus membres es trobaven vinculats a carreres acadèmiques com la sociologia i arts plàstiques, entre d'altres. El seu objectiu era la resignificació de les formes d'exercici de la política a través d'actes i *performances* culturals. Els mitjans d'actuació que es vinculen a aquesta experiència són el grafit, una revista multimèdia impresa i digital de caràcter contracultural i la participació en esdeveniments i festivals de joves que es veuen identificats amb altres pràctiques de cultura política.

Aquests diferents col·lectius de joves no tenen més de deu anys de creació. En alguns casos la data exacta és difícil de situar ja que la seva constitució ha estat vinculada amb trobades artístiques i culturals, o bé amb projectes universitaris que no han tingut necessàriament continuïtat i per tant les persones que hi participen també fluctuen. No obstant això, es tracta de col·lectius petits, comparats amb ACIN i *Vamos Mujer*, conformats per grups d'entre cinc i deu integrants de mitjana. Es tracta de nadius digitals, urbans, han fet seu el caràcter contracultural de les tecnologies informàtiques (la contrapartida acadèmica i *hippy* de l'origen militar de les mateixes), per tant aposten per una cultura de la informació per a la creació col·lectiva, de lliure circulació, del *creative commons* i del *copy left*. Són, abans que res, joves insatisfets amb les formes tradicionals de política i cultura; produeixen amb diferents mitjans i tecnologies, realitzen intervenció urbana, participen en tallers oberts i festes del *programari* lliure en comunitats marginals o trobades internacionals; també recolzen altres moviments, com va ser la Minga indígena. Les seves pràctiques professionals i socials creen formes d'educació expandida en les quals es barregen i combinen sabers sobre disseny, programari i programació, art, cultura i política. A diferència dels *yuppies* informàtics de les empreses multinacionals, aquests joves aposten per la creació tecnocultural que parteix d'un nosaltres i un *comú*, que es construeix des d'afectes i xarxes d'amistat i solidaritat *globals*, encara que parcials i fràgils, i no sense contradiccions en relacions de poder i gènere, i en les maneres de subsistència a les esferes de producció amb béns informacionals. Per a ells, la tecnologia es polititza i poetitza des de la creació d'obres que barregen art, tecnologia, ciència i cultura. Ells, perquè són majoritàriament homes, viuen la tensió de *treballar per viure* i tenir a què dedicar-se a fer el que els apassiona: crear, compartir i distribuir. Per això, malgrat les seves apostes contraculturals i llibertàries, molts han de prendre treballs com a programadors o dissenyadors a empreses, al model més salvatge i competitiu de l'actual capitalisme informacional. No obstant això, semblen adaptar-se camaleònicament a un i altre ambient de producció informàtica.

Chicas Linux, dones al programari lliure

Chicas Linux és una comunitat creada en 2007 per un grup de tres dones colombianes i dues espanyoles que té com a objectius brindar un espai de reunió per a persones que tenen Linux i el programari lliure com a interès comú i incentivar en particular les dones al món del programari lliure, recolzant d'aquesta forma la causa iniciada per LinuxChix el 1999 per convertint-se en un capítol regional. Aquestes joves són *natives digitals*, de classe mitjana i urbana. No estan d'acord amb certs comportaments masculins agressius, individualistes i competitiu en els ambients de creació de *programari*, però no són feministes.

No obstant això, valors considerats femenins com *la solidaritat, l'afectivitat, la cura de l'altre*, són fonamentals en el seu quefer com a programadores del *programari* lliure. Així mateix, la cooperació, l'intercanvi de sabers i l'apoderament de les dones en l'ús

d'aquest *programari*, són la seva aposta política contra l'hegemonia dels models propietaris dels béns informacionals. L'intercanvi de sabers es produeix principalment en entorns virtuals, en llistes i fòrums, però existeixen també trobades presencials i tallers d'autoformació, als quals es recolzen mútuament en la resolució de problemes tècnics i logístics per als seus treballs amb comunitats marginals. Viuen la paradoxa dels temps accelerats i la dificultat per portar simultàniament la seva vida personal i familiar amb el món de la programació –que exigeix més dedicació– i on dinàmiques masculines, individualistes i competitives, malgrat un discurs llibertari, predominen.

Discussió i conclusions

En un intent de síntesi d'aquestes imatges, direm que les noves formes de pràctica social i de *comun*(itat) sociotècnica es despleguen en un espai de xarxes, físiques i immaterials, a diverses esferes micro i macro que se superposen. Es creen formes de vida que van i vénen en ambients *on i off-line*, portant dimensions d'un espai a l'altre, i on es destaca una capacitat per assumir i actuar sobre qüestions locals o de caràcter global. En alguns casos hi ha una configuració sociotècnica, on la prioritat d'un projecte polític i els discursos històricament construïts i transformats, són els que defineixen una acció i configuren, en bona mesura, la seva identitat, tal com succeeix amb els moviments socials, indígenes i de dones; en altres casos, provenen de recerques contraculturals en l'art i la tecnologia, però també de la conjuntura, de la trobada de subjectivitats inconformistes i creatives, des d'on li atorguen un lloc a les tecnologies i, amb elles, als subjectes (Rueda, 2011).

A continuació observarem com veiem una emergència de pràctiques ciutadanes de sabers compartits i, en particular, de noves formes de participació política i de creativitat social, que es generen en l'ús d'aquestes tecnologies. Aquests agenciaments col·lectius palesen la complexitat d'aquesta vitalitat tecnosocial i de la convivència de formes tradicionals i noves d'organització social i política al nostre context. No obstant això, no es tracta d'una novetat idíl·lica, és ambigua, atès que aquestes pràctiques es produeixen enmig d'una permanent tensió entre les formes de sostenibilitat (alguns col·lectius es dispersen perquè han de sobreviure i llavors treballar en el que es pugui), la renovació del repertori de pràctiques socials situades i l'esquinçadora individualització que caracteritza l'actual capitalisme i que alguns autors han caracteritzat com una economia de la indiferència i el descuit pels altres (Stiegler, 2008). En conseqüència, veiem que en aquests col·lectius també es recreen formes de poder hegemòniques però, com han assenyalat els estudis feministes, no per això, s'han de condemnar al fracàs o rebutjar, ja que a les seves pràctiques socials i quotidianes creiem que es troben gèrmens de transformació social i política.

Així doncs ens atrevim a parlar del sorgiment d'unes formes de creativitat política com una de les característiques d'aquestes formes d'agrupament i acció col·lectiva, i s'expressa de diverses maneres. La primera es refereix a la política; direm que més que una total novetat, el que trobem és una articulació entre formes heretades de la política i formes emergents, com es desenvolupa de manera especial en aquest estudi en el col·lectiu Nasa-Acin i el col·lectiu *Vamos Mujer*. En aquesta articulació es donen cita diverses formes d'acció i gestió on es reproduïxen formes clàssiques de la política formal, es recreen pràctiques heretades de treball associat i en relació a l'estat, però

també emergeixen noves formes de desplegament polític com les que s'adverteixen al treball intensiu de formes expressives i en relació amb els repertoris tecnològics per produir obres i per estendre, vivificar i afavorir vincles amb individus i amb agents socials, organitzacions, governs i moviments locals i globals, que uns anys enrere amb prou feines eren impensables. Així mateix hi ha un ús de velles i noves tecnologies que s'adapta a les circumstàncies i als diferents nivells d'apropiar-les pels subjectes amb els que estableixen interaccions, com el cas de la *Chiva net* del col·lectiu Nasa-Acin per a aquells llocs on no hi ha connexió a la xarxa.

Una altra característica és la (re)configuració d'espais híbrids *–on i off-line–* de trobada i, per tant, no ens referim exclusivament a l'entorn digital, sinó a espais en plural (físics i digitals) del dir i del fer individual i col·lectiu, del malbaratament de les formes, de la «descentralització de jerarquies», de la resistència creant, que funciona de manera instituent. La construcció política d'aquests col·lectius se sosté en l'edificació de llaços col·laboratius dins i fora de la xarxa, en comunitats de significats (o marcs d'interpretació) i de projectes-trajectes com a possibilitat d'entrar en diàlegs amb uns altres i construir horitzons de sentit comuns, modificant el món en les seves formes de convivència, en les maneres d'estar junts.

Un tercer aspecte té a veure amb la configuració de subjectivitats que, com enuncïàvem, no s'adapten fàcilment a les categories de poble, classe social, i fins i tot al de moviment social, i això té a veure amb la tensió marginalitat-inclusió en la que es perceben els subjectes, ja que, si bé alguns col·lectius formen part de moviments socials i populars i per tant les seves lluites polítiques tenen a veure amb una forta reivindicació dels drets ciutadans, una lluita contra les diverses formes d'injustícia i una cerca de compartir les experiències de marginalitat sofertes «en carn pròpia», també és cert que, en altres casos, no existeix pròpiament aquest «sentiment de viure en la marginalitat o l'exclusió». Es tracta de col·lectius que direm estan «inclosos», de capes mitjanes, amb estudis universitaris, trajectòries professionals en els seus camps de formació, i que seguint a Lazzarato (2006) i a Berardi (2007), responen a aquesta capa social dels nous treballadors immaterials i que per a aquest estudi van ser *Mefisto*, *La Càpsula*, *El Niuton* i *Chicas Linux*. Però ells i elles no estan satisfets amb l'estat de coses, són sensibles a la injustícia i desigualtat de la societat contemporània i participen esporàdicament en marxes o mobilitzacions contra aquestes; es perceben sempre en relació amb uns altres, localment i globalment, i somien amb un món millor. No obstant això, els seus temes avui tenen a veure amb el medi ambient, els drets a la informació i el coneixement, la crítica al consumisme, les tecnologies punta, però també les locals, el redisseny tecnològic, etc.

Un altre element nou té a veure amb les transformacions en els llenguatges (intervinguts o no tecnològicament). Es tracta d'un llenguatge que instal·la un aprenentatge social, on s'incita a tenir veu pròpia, que es tradueix en alguns col·lectius com el *do it yourself*, expressió que si bé paradoxalment a l'actual món productiu i dels programadors té una càrrega de competitivitat, eficientisme i individualitat, aquí es tradueix en el *desilenciamnt*, «o la presa de la paraula», a través d'intervencions de carrer, pòsters, blogs, pàgines webs, vídeos, xarxes, on les tecnologies esdevenen llenguatges més cooperatius, més horitzontals, múltiples, i es barregen amb les metàfores, ironies, sarcasmes, en fi, amb l'humor que és comú i al mateix temps singular en aquestes subjec-

tivitats socials. Humor i presa de paraula que opera com un reencantament de les pràctiques socials locals-globals, immediates-diferides que poden conduir-nos a noves formes de creativitat social.

Finalment, es troben les transformacions en els sabers, en les relacions de poder, d'autoria i de propietat. Com esmentàvem, trobem en aquests col·lectius pràctiques d'educació expandida, a través de l'aprenentatge «entre iguals», però també a través de la trobada intergeneracional que ha creat un sòl propici per al reconeixement de sabers i experiències que provenen de diferents temps, espais i formes educatives. Les relacions d'autoritat i coneixement es tensen, i s'aprèn un nou llenguatge sota pràctiques de fraternitat i amistat, removent al seu torn maneres d'organització política a l'interior dels col·lectius (com al cas de les jerarquies pròpies de l'organització indígena, o del moviment de dones), qüestionant formes de jerarquia i forçant la presa de decisions col·lectives. L'educació es considera com una pràctica social expandida i col·lectiva, i no tant com un procés individual d'aprenentatge. Aquest fet quotidià d'aprendre entre iguals fomenta una intel·ligència col·lectiva, que entenem com ho diu Sloterdijk (2008), una intel·ligència que és com el llenguatge i les emocions, no és la intel·ligència d'un subjecte, sinó un entorn o un sistema de ressonància on subjectes «creadors» són capaços d'estar en contacte amb molts altres, treballant de manera «alliberada» i en espais-temps diferents, amb una consciència «planetària». Es tracta d'una educació expandida que també concep el coneixement d'una altra manera. Per a la majoria dels col·lectius la relació amb les tecnologies està travessada per una aposta política de creació de continguts oberts –per oposició a pràctiques propietàries dels béns comuns–, d'accés gratuït i que conviden a seguir creant, a l'experimentació i a la difusió del coneixements (a través de llicenciaments tipus *creative commons*, o *copy left*). Aquest assumpte, per a nosaltres, mobilitza no només alternatives de coexistència, sinó que d'alguna manera està promovent un *descentrament* de les figures modernes de disciplinament, alfabetització i formació. Posar en dubte, a través d'unes formes de ser i de treballar, de pensar i de sentir, un conjunt de dinàmiques socials establertes com les d'autoria, la recepció o consum, la propietat intel·lectual, el treball individual i competitiu, és un exercici ciutadà, formatiu i polític que opera no només confrontant els grans relats, sinó estremint els marcs existencials de la subjectivitat.

En definitiva, tant el quefer cultural i polític dels subjectes socials vinculats a moviments socials, com el dels col·lectius que s'organitzen al voltant de projectes culturals, artístics i tecnològics, hi ha un ús intensiu de tecnologies de la informació i la comunicació que està promovent formes de fer política, informal, des de sota, menor, que aprofitant les potencialitats d'interacció, col·laboració i intel·ligència col·lectiva que aquestes ofereixen. En alguns casos el pes i eix d'acció el té una política major o de projecte en la que situem els moviments socials de dones i indígena, per exemple i, en uns altres, es tracta d'una política menor, o de l'esdeveniment lligada a la quotidianitat, a les accions incidentals, als afectes i als llaços d'amistat. Al primer cas, és un projecte polític el que defineix el sentit i abast de les tecnologies; en el segon, les tecnologies esdevenen polítiques en ser escenaris d'experimentació i creació social. Tot i així, això no vol dir que una i altra política no es barregin, es confonguin en alguns casos, on de fet a vegades apareixen difuses a les històries dels subjectes socials les ofertes de sentit que cada política ofereix juntament amb les seves pràctiques socials, valors i accions. En tots dos casos es tracta d'una política relacional, no del consens, sinó de xarxes de posi-

cionaments diferenciats, on s'instal·len noves legitimitats de vida i acció conjunta, un «entre», un «nosaltres» que constitueix formes emergents de ciutadania i de cultura política que l'acadèmia encara ha de comprendre i sobretot encara ha d'entrar a participar activament en elles.

Finalment, direm que les pràctiques socials d'aquests col·lectius representen un exercici cultural i polític, que és per cert contradictori, intermitent i ambigu en les seves accions, entre d'altres raons pel caràcter d'heterogeneïtat estructural d'un país com Colòmbia, però es posa en joc allà la transformació de la quotidianitat, de la vida social, en els seus valors i objectius prioritaris, així com la capacitat de convertir alguna cosa en global des de l'habilitat d'integrar informació diversa i generar noves configuracions de sentit i formes d'habitar el món, com ho mostren en diferents nivells i continguts els col·lectius presentats. Assistim, doncs, a la reconfiguració de les relacions entre cultura i economia, de les relacions de poder i els coneixements globals i locals i a l'emergència de subjectivitats individuals i col·lectives que es mouen entre les inequitats i injustícies estructurals antigues a les nostres societats i les seduccions de l'actual capitalisme i les seves maneres de capturar la força i la vitalitat dels nostres cossos-ments en honor del mercat i el consum. D'aquí que sigui necessari recórrer a instruments conceptuals que ens permetin comprendre aquests fenòmens compostos simultàniament nous i vells i, al mateix temps, percebre la vitalitat i potència d'aquesta creativitat social que construeix subjectivitats en relació a xarxes de possibilitats singulars però també d'acció d'«allò comú», on el polític i per tant l'exercici ciutadà, i les pràctiques educatives, estan més enllà de la política i l'educació com les havíem comprès.

Referències

- Beck, U.; Giddens, A.; Lash, S. (2001) *Modernización reflexiva. Política, tradición y estética en el orden social moderno*. Madrid, Alianza Editorial.
- Berardi, F. (2007) *Generación Post-alfa. Patologías e imaginarios en el semicapitalismo*. Buenos Aires, Ed. Tinta Limón.
- Casacuberta, D. (2003) *Creación colectiva*. Barcelona, Gedisa.
- Castells, M. (1999) *La era de la información: economía, sociedad y cultura. Volumen II: el poder de la identidad*. Mèxic, Siglo Veintiuno Editores.
- (2007) «Communication, Power and Counter-power in the Network Society». *International Journal of Communication*, 1, p. 238-266 (document en línia). Disponibilitat a: <http://ijoc.org> [accés: 26.01.13].
- Cubides, H. (2010) «Trazos e itinerarios de diálogos sobre política con jóvenes contemporáneos de Bogotá». *Nómadas*, 32, p. 59-80.
- Delgado, R.; Arias, J.C. (2008) «La acción colectiva de los jóvenes y la construcción de ciudadanía». *Revista argentina de sociología*. 6 (11). Disponibilitat a: <http://www.scielo.org.ar>. [accés: 25.01.13].
- De Sousa Santos, B. (1998) «Subjetividad, ciudadanía y emancipación», a *De la mano de Alicia: Lo social y lo político es la Posmodernidad*. Bogotá, Editorial Siglo del Hombre, Universidad de los Andes, p. 285-342.
- (2003) *La caída del Angelus Novus: Ensayos para una teoría social y una nueva práctica política*. Bogotá, Universidad Nacional, ILSA.
- Escobar, A. (2005) «Other Worlds are (already) possible: Cyber -Internationalism and Post-Capitalism Cultures». *Revista TEXTOS de la Cibersociedad*, 5. Disponibilitat a: <http://www.cibersociedad.net> [accés: 17.01.13].
- Fernández, A.M. (2009) «Las diferencias desigualadas: multiplicidades, invenciones políticas y transdisciplina». *Nómadas*, 30, p. 22-33.
- Fienquielievich, S. [comp.] (2000) *Ciudadanos, a la Red. Los vínculos sociales en el ciberespacio*. Buenos Aires, CICCUS, la CRUJIA.
- Flórez, J. (2010) *Lecturas emergentes. Decolonialidad y subjetividad en las teorías de los movimientos sociales*. Bogotá, Universidad Pontificia Javeriana.
- Fonseca, A.D. (2008) «Política de las señales: estéticas y ciberculturas». *Nómadas*, 28, p. 148-159.
- (2009) *Umbrales y metáforas en la composición de la subjetividad contemporánea*. Tesis de Maestría en Educación. Bogotá, Universidad Pedagógica Nacional.
- Freire, P. (1993) *Pedagogía de la Esperanza*. Mèxic, Siglo XXI.
- (2001) *La Pedagogía de la Indignación*. Madrid, Ediciones Morata.
- Fuchs, Ch.; Zimmerman, R. (2009) *Practical civil virtues in cyberspace. Towards the utopian identity of civitas und Multitudo*. Munich, Schaker Verlag.
- Galcerán, M. (2009) *Deseo (y) libertad. Una investigación sobre los presupuestos de la acción colectiva*. Madrid, Traficantes de Sueños.
- Gitelman, L. (2006) *Always Already New: Media, History and the Data of Culture*. Nova York, MIT Press.

- Gómez, R.; Gonzáles, J. (2008) «Tecnologías y malestar urbano entre jóvenes: la celebración de lo inútil y la emergencia del trabajo liberado». *Nómadas*, 28, Bogotá, p. 82-92.
- Martínez, S.L.; Marotias, A.; Movia, G.; Marotias, L. (2006) *Internet y lucha política. Los movimientos sociales en la red*. Buenos Aires, Editorial Capital Intelectual.
- Lazzarato, M. (2006) *Por una política menor. Acontecimiento y política en las sociedades de control*. Madrid, Traficantes de Sueños.
- Lechner, N. (2002) *Las sombras del mañana: la dimensión subjetiva de la política*. Santiago de Chile, Lomen.
- Lewkowicz, I. (2004) *Pensar sin el Estado. La subjetividad en tiempos de Fluidez*. Buenos Aires, Paidós.
- Marcus, G. (1995) «Ethnography in/of the World System. The emergence of multi-sited ethnography», *Annual Review of Anthropology*, 24, p. 95-117.
- Martin-Barbero, J. (2005) «Globalización comunicacional y transformación cultural», a De Moraes, D. [coord.] *Por Otra comunicación. Los media, globalización cultural y poder*. Barcelona, Ed. Icaria-Intermón-Oxfam, p. 39-62.
- Negri, T.; Hardt, M. (2000) *Empire*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.
- (2004) *Multitud*. Buenos Aires, Debate.
- Rueda, R. (2007) «Ciberciudadanías: teorías y prácticas en tensión», a AAVV. *Ciberamérica en red. Escotomas y fosfenos 2.0.1*. Barcelona, Editorial Universitat Oberta de Catalunya-UOC, p. 68-85.
- (2008a) «Cibercultura/es: capitalisme cognitiu i cultura». *Temps d'Educació*, 34, p. 251-264.
- (2008b) «Cibercultura: metáforas, prácticas sociales y colectivos en red». *Nómadas*, 28, p. 8-21.
- (2011) «De los nuevos entramados tecnosociales: emergencias políticas y educativas». *Folios*, 33, p. 7-22.
- Sloterdijk, P. (2008) «Actio in distans». *Nómadas*, 28, p. 22-33.
- Stiegler, B. (2008) *Die Logik der Sorge Verlust der Aufklärung durch Technik und Medien*. Frankfurt, Suhrkamp.
- Tamayo, E.; León, O.; Burch, S. (2005) *Comunicación en Movimiento*. Quito, Agencia Latinoamericana de Información (ALAI).
- Torres, Alfonso (2006) «Organizaciones populares, construcción de identidad y acción política». *Revista Latinoamericana Niñez y juventud*, 4(2). Disponibilitat a: <http://redalyc.uaemex.mx> [accés: 12.01.13].

Subjetividades emergentes, política y educación expandida

Resumen: Con base a una investigación realizada con diferentes colectivos contraculturales en Colombia que usan intensivamente diversas tecnologías de la información y la comunicación, se discute la emergencia de prácticas educativas expandidas y nuevas prácticas ciudadanas. Estas prácticas sociales tensionan no sólo nuestros marcos de referencia sino el ejercicio de la política y la existencia misma, a través de formas del compartir y crear conocimientos ligados a nuevas sociabilidades y a la creación de formas de agenciamiento que resisten el actual curso del mundo. Dichos agenciamientos dan cuenta de la complejidad de esta vitalidad tecnosocial y de la convivencia de formas tradicionales y novedosas de organización social y política. Sin embargo, no se trata de una novedad idílica, es ambigua, y se produce en medio de una permanente tensión con la desgarradora individualización que jalona el actual capitalismo.

Palabras clave: educación, tecnologías, ciudadanías, subjetividad, política

Subjectivités émergentes, politique et éducation étendue

Résumé: Sur la base d'une recherche réalisée avec différents groupes de contreculture en Colombie qui utilisent de manière intensive diverses technologies de l'information et de la communication, nous discutons l'émergence de pratiques éducatives étendues et de nouvelles pratiques citoyennes. Ces pratiques sociales mettent en cause non seulement nos cadres de référence sinon aussi l'exercice de la politique et son existence, au travers de formes de partage et de création de connaissances liées à de nouvelles sociabilités et à la création de formes d'agencement résistant à l'actuel cours du monde. Ces agencements rendent compte de la complexité de cette vitalité techno-sociale et de la cohabitation de formes traditionnelles avec de nouvelles formes d'organisation sociale et politique. Malgré cela, il ne s'agit pas d'une nouveauté idyllique, elle est ambiguë et se produit au milieu d'une tension permanente avec la déchirante individualisation qui caractérise le capitalisme actuel.

Mots clés: éducation, technologies, citoyennetés, subjectivité, politique

Emerging forms of subjectivity, politics and expanded education

Abstract: On the basis of research carried out with various alternative groups in Colombia, who intensively use information and communication technologies, we discuss the emergence of expanded education and new citizenship practices. Such practices challenge our frames of reference and the practice and existence of politics, through ways of sharing and creating knowledge associated with new forms of sociability and forms of agency that try to change the current course of the world. They take into account the complexity of technical and social vitality, and the coexistence of traditional and new forms of social and political organization. However, this is not a perfect solution; it is ambiguous and arises in the midst of constant tension with the heartrending individualization that characterizes current capitalism.

Key words: education, technologies, citizenship, subjectivity, politics